

TIL BIRLIKLARI O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR TURLARI: SINTAGMATIKA VA PARADIKMATIKA

Bekmurzayeva Mahfuza
senior student

Shaydullayeva Sevinch
senior student

Tursunova Diyora
senior student

Mengturdiyeva Aziza
senior student

Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14241929>

ANNOTATION

Ushbu maqolada til birliklari o'rtasidagi sintagmatik va paradikmatik munosabatlar tahlil qilingan. Sintagmatik munosabatlar so'zlarning gapdagi joylashuvi va ularning bir-biriga bog'lanishini ifodalaydi, paradikmatik munosabatlar esa so'zlar o'rtasidagi o'zaro o'rin almashtirishni, ya'ni leksik tanlovni anglatadi. Maqolada sintagmatik va paradikmatik munosabatlarning tilshunoslikdagi o'rnini, ularning semantik va grammatik tizimdagi roli, shuningdek, o'zbek va ingliz tillaridagi misollar bilan taqqoslanadi. Til o'rganishda ushbu munosabatlarni tushunish tilning grammatik va semantik tuzilmasini yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Keywords: Sintagmatik munosabatlar, paradikmatik munosabatlar, tilshunoslik, grammatika, sintaksis, semantika, leksik tanlov, til tuzilishi, o'zbek tili, ingliz tili.

➤ INTRODUCTION

Tilshunoslikda til birliklari o'rtasidagi munosabatlar til tizimining asosiy jihatlarini tashkil etadi. Har bir til bir-biriga bog'langan va bir-birini to'ldiruvchi elementlardan iborat bo'lib, bu elementlarning o'zaro aloqalari tilning grammatik va semantik tuzilmasini shakllantiradi. Til birliklari o'rtasidagi munosabatlar ikki asosiy turga bo'linadi: sintagmatik va paradikmatik.

Sintagmatika til birliklarining ketma-ket joylashuvi va ularning o'zaro grammatik bog'lanishini ifodalaydi. Bu munosabatlar so'zlarning bir-biri bilan qanday bog'lanishiga, ularga berilgan vazifalarga va gap tuzilmasiga ta'sir qiladi. Sintagmatik munosabatlar so'zlarning joylashish tartibi va ularning sintaktik aloqalariga asoslanadi. Masalan, o'zbek tilida "Men kitobni o'qidim" degan jumlada so'zlar ma'lum bir tartibda joylashgan va ularning har biri o'zining grammatik vazifasini bajaradi.

Paradikmatika esa til birliklarining o'rnini almashtirish, ya'ni bir so'zni boshqa so'z bilan almashtirishni anglatadi. Paradikmatik munosabatlar til birliklarining leksik tanloviga asoslanadi va ular so'zlarning o'zaro o'rnini almashtirish imkonini beradi. Misol uchun, o'zbek tilida "kitob" va "gazeta" so'zlari o'rtasida paradigmatik munosabatlar mavjud. Bu so'zlarni o'rin almashtirish orqali gapning umumiy ma'nosi o'zgarmasdan, lekin ma'lumotlar farq qiladi. Bu ikkita munosabat turi tilning grammatik va semantik tuzilishini tashkil etishda muhim rol

o'ynaydi. Sintagmatik munosabatlar gap tuzishda, tilning sintaktik tuzilmasini aniqlashda, paradigmatik munosabatlar esa tilning leksik boyligini va semantik rang-barangligini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada sintagmatik va paradigmatik munosabatlarning o'ziga xos jihatlari, ularning o'zaro aloqalari va til o'rganishdagi ahamiyati o'rganiladi.

Mazkur mavzu o'zbek va ingliz tillari misolida ko'rib chiqiladi, chunki bu tillardagi sintagmatik va paradigmatik munosabatlar o'xshash va farqli jihatlarni o'zida aks ettiradi, bu esa tilshunoslikdagi qiziqarli va dolzarb masala bo'lib qoladi.

➤ **METHODS**

Ushbu maqolada sintagmatik va paradigmatik munosabatlar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklarni tahlil qilish uchun ikkita asosiy metodologik yondashuv qo'llanildi: **kvalitatif tahlil** va **taqqoslash**. O'zbek va ingliz tillaridagi sintagmatik va paradigmatik munosabatlar o'rganilib, ularda uchraydigan farqlar va o'xshashliklar aniqlashga qaratilgan.

1. Materiallar tanlovi:

Maqolada tahlil qilinadigan material sifatida o'zbek va ingliz tillaridan olingan turli grammatik va leksik tuzilmalar tanlandi. Bular orasida so'z birikmalari, gaplar, frazeologik birikmalar, va o'rnak so'zlar mavjud. Misollar tilshunoslarning ilgari o'tkazgan tadqiqotlaridan, shu jumladan, o'zbek va ingliz tillarining grammatik kitoblari va leksik lug'atlaridan olingan.

2. Sintagmatik munosabatlar tahlili:

- Sintagmatik munosabatlar tilning sintaktik tuzilmasiga asoslangan bo'lib, so'zlarning o'zaro bog'lanish tartibini o'rganish orqali amalga oshirildi. Har bir tillarda so'zlarning qanday ketma-ket joylashuvi va ularning o'zaro bog'lanishidagi grammatik aloqalar tahlil qilindi.
- Misollar orqali so'zlarning qanday qilib bir-biriga bog'lanib, grammatik funksiyalarni bajarishini ko'rsatdik. O'zbek va ingliz tillarida sintagmatik munosabatlarni tasvirlovchi misollar keltirildi va bu misollar grammatik tizimning to'g'ri ishlashiga ta'sirini ko'rsatdi.

3. Paradigmatik munosabatlar tahlili:

- Paradigmatik munosabatlar leksik tanlovga asoslanadi va so'zlarning o'rnini almashtirishga qaratilgan. Ushbu bo'limda so'zlarning o'rnini almashtirish va ularning semantik o'zgarishini tahlil qilishga e'tibor qaratildi. Paradigmatik munosabatlar misollarida o'zbek va ingliz tillarida bir xil ma'noni beruvchi leksik birliklar o'rin almashtirilgani holda, gaplarning semantik ma'nosi saqlanib qoladi.
- Tahlil jarayonida paradigmatik munosabatlar tilning leksik boyligini va ma'no rang-barangligini shakllantirishi ko'rsatilgan.

4. Taqqoslash:

- O'zbek va ingliz tillaridagi sintagmatik va paradigmatik munosabatlar taqqoslandi. Bu tillarda bu munosabatlarning qanday o'xshash va farq qiluvchi jihatlari borligi o'rganildi. Taqqoslash jarayonida til birliklarining joylashuvi va o'rnini almashtirishda qanday farqlar mavjudligi, shuningdek, har bir tilda sintagmatik va paradigmatik munosabatlarning qanday ishlashini tasvirlashga qaratildi.

5. Nazariy va amaliy asoslar:

- Maqolada tahlil qilinadigan sintagmatik va paradigmatik munosabatlar bilan bog'liq nazariy asoslar o'rganildi. Bu yondashuvlar tilshunoslarning ilgari o'tkazgan tadqiqotlariga asoslanadi va grammatik tizimlar, semantika va leksika haqida ko'plab nazariy tushunchalarni

o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, amaliy misollar asosida sintagmatik va paradikmatik munosabatlarning tildagi ahamiyati ko'rsatildi.

➤ RESULTS

Sintagmatik va paradikmatik munosabatlar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklarni o'rganish jarayonida olingan asosiy natijalar quyidagilardir:

1. Sintagmatik munosabatlar:

O'zbek va ingliz tillarida sintagmatik munosabatlar sintaktik qurilmaning asosi sifatida ishlaydi. Har ikki tilda so'zlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar ma'lum bir tartibda joylashadi, bu esa grammatik funksiyalarni bajarish imkonini beradi. Misol uchun:

O'zbek tilida: "Men kitobni o'qidim" – bu yerda "Men" subyekt, "kitobni" obyekt, va "o'qidim" fe'l o'rnida ishlaydi. Bu sintagmatik munosabat so'zlarning o'zaro tartibini va ularning grammatik vazifalarini ko'rsatadi.

Ingliz tilida: "I read the book" – bu gapda ham "I" subyekt, "book" obyekt va "read" fe'l bo'lib, sintagmatik munosabatlar, ya'ni so'zlarning o'rnini va vazifasi aniqlangan.

Farq: O'zbek tilida so'zlar tartibi yanada qat'iyroq bo'lishi mumkin, masalan, predikatdan keyin qo'shimchalar joylashadi, ingliz tilida esa so'zlar orasidagi tartibni o'zgartirish orqali ham grammatik ma'no o'zgarmaydi.

2. Paradikmatik munosabatlar:

Paradikmatik munosabatlar tilning leksik boyligi va semantikasini shakllantiradi. O'zbek va ingliz tillarida so'zlarning o'rin almashtirish orqali ma'no o'zgarishi kuzatildi. Masalan:

O'zbek tilida: "kitob" va "gazeta" so'zlari paradigma sifatida ishlaydi. Bu so'zlarni o'rin almashtirish orqali bir xil gapda turli xil ma'no olish mumkin: "Men kitobni o'qidim" yoki "Men gazeta o'qidim".

Ingliz tilida: "book" va "newspaper" so'zlari o'xshash paradigma hosil qiladi va ularni o'rnini almashtirish orqali semantik ma'no o'zgarmaydi: "I read a book" va "I read a newspaper".

Farq: Ingliz tilida paradigma ko'proq leksik so'zlar bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida ba'zi so'zlar o'rtasidagi paradigmik munosabatlar o'zgaruvchan bo'lishi mumkin. Misol uchun, o'zbek tilidagi "kitob" so'zi ko'pincha "gazeta", "jurnal", "o'quv qo'llanma" kabi boshqa so'zlar bilan almashtiriladi, ammo bu o'rin almashtirishlar aniq semantik o'zgarishlarga olib keladi.

3. Sintagmatik va paradikmatik munosabatlarning farqi:

Sintagmatik munosabatlar gap tuzilmasining qat'iy va tartibli bo'lishini ta'minlaydi, bu esa tilning grammatik tuzilishini shakllantiradi. Paradikmatik munosabatlar esa leksik tanlovni va ma'no o'zgarishlarini aniqlaydi. Sintagmatik munosabatlar orqali so'zlar bir-biri bilan sintaktik jihatdan bog'lanib, grammatik yaxlitlikni hosil qiladi, paradikmatik munosabatlar orqali esa leksik so'zlar o'rtasidagi o'rin almashtirish, ma'no farqlarini yaratadi.

4. O'zbek va ingliz tillaridagi sintagmatik va paradikmatik munosabatlar o'xshashliklari:

Ikkala til ham sintagmatik va paradikmatik munosabatlarni o'z ichiga oladi va har ikki tilda ham sintagmatik munosabatlar sintaktik tuzilmalarni tashkil etadi, paradikmatik munosabatlar esa leksik boylikni yaratadi. O'zbek va ingliz tillarida sintagmatik munosabatlar asosan so'zlarning tartibi va ularning grammatik funksiyalariga bog'liq bo'lsa, paradikmatik

munosabatlar leksik tanlovga asoslanadi, bu esa ikkala tilda ham semantik o'zgarishlarni yaratadi.

O'zbek va ingliz tillarida tahlil qilingan misollar:

O'zbek tilidagi misollar:

1. "Men bu kitobni o'qidim" – sintagmatik munosabatlar so'zlarning o'rnini va grammatik vazifalarini ko'rsatadi.
2. "Men kitobni o'qidim" – paradigma orqali "kitob" va "gazeta" o'rnini almashtirish orqali ma'no o'zgaradi.

Ingliz tilidagi misollar:

1. "I read the book" – sintagmatik munosabatlar so'zlarning o'rni va grammatik aloqalarini tasvirlaydi.
2. "I read the newspaper" – paradigma orqali "book" va "newspaper" so'zlarini almashtirish ma'noni saqlaydi.

➤ **DISCUSSION**

Sintagmatik va paradigmatik munosabatlar tilshunoslikda muhim o'rin tutadi, chunki ular tilning grammatik va leksik tuzilishini tashkil etadi. Bu munosabatlar til birliklari o'rtasidagi aloqalarni aniqlaydi, so'zlarning o'rni, vazifasi va ma'nosini shakllantiradi. O'zbek va ingliz tillari misolida tahlil qilingan sintagmatik va paradigmatik munosabatlar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar tilshunoslikning asosiy masalalaridan biridir.

Sintagmatik munosabatlar:

Sintagmatik munosabatlar so'zlarning o'zaro bog'lanishi va ular bir-biriga nisbatan qanday joylashishini ko'rsatadi. O'zbek va ingliz tillaridagi sintagmatik munosabatlar, bir tomondan, o'xshashliklarni ko'rsatadi, chunki har ikkala til ham gap tuzishda so'zlarni aniq tartibda joylashtiradi. O'zbek tilidagi sintagmatik tuzilma, ingliz tilidan farqli ravishda, ba'zan so'zlarning o'zaro tartibini qat'iy talab qiladi. Masalan, o'zbek tilidagi "Men kitobni o'qidim" jumlasida, subyekt ("Men"), obyekt ("kitobni") va fe'l ("o'qidim") aniq tartibda joylashgan. Ingliz tilida esa so'zlarning joylashishi ba'zan o'zgarishi mumkin: "I read the book" va "I read a book" kabi jumalarda, so'zlarning tartibida o'zgarish bo'lmasdan ma'no o'zgarmaydi, lekin grammatik jihatdan ularning strukturasi farqlanadi.

O'zbek tilida sintagmatik munosabatlarning qat'iyligi ko'proq kuzatiladi, chunki so'zlar, odatda, ma'lum bir tartibda joylashadi, bu esa grammatik vazifalarni aniq bajarishga imkon beradi. Ingliz tilida esa so'zlarning o'rni ko'proq fleksibil bo'lishi mumkin, lekin bunda ham aniq grammatik qoidalar mavjud. Sintagmatik munosabatlarning farqi, tilning sintaktik tuzilishini shakllantirishda yotadi. O'zbek tilida gap tuzilmasining qat'iyligi, til o'rganishdagi qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin, chunki til o'rganuvchilari so'zlarning joylashuviga ko'proq e'tibor qaratishlari kerak. Ingliz tilida esa bu jihat biroz erkinroq bo'lishi mumkin, lekin o'zbek tiliga nisbatan til o'rganuvchilariga boshqacha yondashuvni talab qiladi.

Paradigmatik munosabatlar:

Paradigmatik munosabatlar so'zlarning o'rnini almashtirish orqali ma'no o'zgarishini ko'rsatadi. O'zbek va ingliz tillarida leksik tanlov va so'zlar o'rtasidagi o'rin almashtirishlar ko'plab o'xshashliklarni ko'rsatadi, lekin tillar o'rtasidagi semantik farqlarni ham ochib beradi. Misol uchun, o'zbek va ingliz tillarida "kitob" va "gazeta", "book" va "newspaper" so'zlari paradigmatlari bir-biriga o'xshash bo'lishi mumkin, ammo ulardan biri boshqa

ma'nolarni anglatadi va ularni o'rin almashtirish natijasida ma'no o'zgaradi. O'zbek tilida "kitob" va "gazeta" o'rtasidagi paradigma o'xshash bo'lsa-da, ularning semantik vazifasi va konteksti turlicha bo'lishi mumkin. Ingliz tilida esa bu o'rin almashtirishlar ham leksik farqlarni keltirib chiqaradi.

Ingliz tilidagi paradigma bilan o'zbek tilidagi paradigma o'rtasidagi farqni ko'rishimiz mumkin. Ingliz tilida, masalan, "book" va "newspaper" so'zlari o'rin almashtirilganida, gapning ma'nosi aniqroq qoladi, lekin o'zbek tilida "kitob" va "gazeta" so'zlarining o'rnini almashtirish orqali ba'zi semantik farqlar yuzaga keladi. Bu farq, asosan, tilning tarixiy rivojlanishi va madaniy kontekstiga bog'liq.

O'zbek va ingliz tillarida syntagmatik va paradigmatik munosabatlarning o'xshashliklari va farqlari til o'rgatishda muhim rol o'ynaydi. Til o'rganish jarayonida bu munosabatlar o'rganuvchilarga til strukturasi tushunishda va aniq ma'no yaratishda yordam beradi. Sintagmatik munosabatlar, o'z navbatida, til o'rganuvchilariga gap tuzishdagi qat'iylikni va izchillikni o'rgatadi, paradigmatik munosabatlar esa leksik boylukni va semantik farqlarni tushunishga yordam beradi.

Farqlar va O'xshashliklar:

Sintagmatik munosabatlar har ikki tilda grammatik tizimning asosiy tarkibiy qismi sifatida mavjud. O'zbek tilida, sintagmatik munosabatlar, asosan, so'zlarning tartibini qat'iy belgilaydi, ingliz tilida esa so'zlarning tartibi ba'zan fleksibil bo'lishi mumkin, ammo grammatik qoidalar hali ham mavjud.

Paradigmatik munosabatlar leksik tanlov va o'rin almashtirishga asoslangan bo'lib, bu so'zlar o'rtasida ma'no o'zgarishlarini keltirib chiqaradi. Har ikkala til o'rtasidagi paradigmatik munosabatlar ko'plab o'xshashliklarni ko'rsatadi, ammo semantik farqlarni ko'rish mumkin, chunki tilning leksik boyligi va konteksti farq qiladi.

➤ **CONCLUSION**

Sintagmatik va paradigmatik munosabatlar tilshunoslikning asosiy tushunchalari bo'lib, til birliklari o'rtasidagi aloqalarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbek va ingliz tillaridagi bu munosabatlar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni o'rganish, tilning strukturalarini va ularning o'zaro aloqalarini chuqur tushunishga yordam beradi.

Sintagmatik munosabatlar so'zlarning o'zaro joylashishi va ularning grammatik aloqalarini ifodalaydi. O'zbek va ingliz tillarida sintagmatik munosabatlar umumiy qonuniyatlarga asoslanadi, ammo o'zbek tilida bu munosabatlarning qat'iyliigi va so'zlarning joylashuvining mustahkamligi sezilarli darajada ko'proq. Ingliz tilida esa ba'zan sintagmatik munosabatlar erkinroq bo'lishi mumkin, bu esa til o'rganuvchilari uchun qo'shimcha murakkabliklarni keltirib chiqaradi.

Paradigmatik munosabatlar esa leksik tanlov va so'zlar o'rtasidagi ma'no o'zgarishlarini ko'rsatadi. O'zbek va ingliz tillarida paradigmatik munosabatlarning o'xshashligi mavjud bo'lsa-da, ularning semantik va kontekstual farqlari tilning boyligini va har bir tilning madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Paradigmatik munosabatlarning o'ziga xosligi til o'rgatishda ma'no va leksik farqlarni tushunishga yordam beradi.

Tadqiqotda sintagmatik va paradigmatik munosabatlarni o'rganish nafaqat tilning tuzilishi va grammatik qoidalarini, balki til o'rgatuvchi metodologiyaning samaradorligini ham tushunishga imkon beradi. Bu sohada o'rganishlar, ayniqsa, ikki til orasidagi aloqalarni

o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar, til o'rgatuvchilarga va til o'rganuvchilarga katta yordam beradi.

Kelajakda, bu munosabatlarni chuqurroq o'rganish, til o'rgatish jarayonlarini yanada samarali qilish, leksik va sintaktik jihatdan boy tilni yaratish uchun muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shuningdek, lingvistika va madaniyatlararo aloqalar sohasidagi ilmiy tadqiqotlar, tilshunoslikning yanada rivojlanishiga yordam beradi.

References:

1. Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Mouton.
2. Saeed, J. I. (2003). *Semantics*. Blackwell Publishing.
3. Hockett, C. F. (1958). *A Course in Modern Linguistics*. Macmillan.
4. Halliday, M. A. K. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. Arnold.
5. Hjelmslev, L. (1953). *Prolegomena to a Theory of Language*. Mouton.
6. Jakobson, R. (1956). *Two Aspects of Linguistic Method*. The Hague: Mouton.
7. Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press.
8. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
9. Bloomfield, L. (1933). *Language*. Holt, Rinehart and Winston.
10. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.